

A MEDIÁLIS MINT IGEI KATEGÓRIA AZ URÁLI NYELVEKBEN

KÖRTVÉLY ERIKA

A mediális az indoeurópai nyelvészetben ismert és általánosan elfogadott kategória, amely a középkori latin nyelvtanok hatására a magyar nyelvészetben sem volt idegen: első nyelvtanaink *medium*ként, illetve *neutrum*ként említették. A későbbi magyar nyelvtudomány mintegy megfeledkezett a mediálisról; nem tekintette önálló igei kategóriának. Ezzel összhangban egészen a XX. sz.-ig más uráli nyelvvel kapcsolatban sem vetődött fel, hogy mediális igékkel, vagy esetleg egész mediális rendszerrel rendelkezne.

A 60-as évek elején merült fel az uralisztikában a mediálisnak mint önálló igenemnek a kérdése. A finnugor nyelvcsalád két, egymástól meglehetősen távoli ágán: a balti finnben és a magyarban tettek kísérleteket a mediális meghatározására, létének bizonyítására. A mediálist a modern magyar nyelvészetben Károly Sándor (1967) helyezte el elsőként a magyar igenemek között, E. Abaffy Erzsébet (1978) pedig elsősorban szemantikai oldalról vizsgálta meg. Károly Sándor rendszerét némileg módosítva szintén foglalkozott a kérdéssel Forgács Tamás (1991) és legújabban H. Tóth Tibor is (1996). Károly Sándor az általa felállított kilenc magyar igei kategória egyikeként tartja számon a mediálist, és a tranzitivitás-skálán a következőképpen helyezi el:

passzív (mosatik) → mediális (*bemocskolódik*) → aktív bennható (*mászik*)
→ reflexív (*fésülködik*) → reciprok (*marakodik*) → intranszitiv kiható
(*gondolkodik*) → faktitiv (*irat*) → kauzativ (*hizlal*) → **tranzitiv (ver)**

Véleményem szerint Károly Sándor a mediális tartományt túlságosan szűk keretek közé szorítja. A mediális általánosabb (nem csupán medio-passzív) értelmezése szerint ugyanis ebbe az igenembe tartozik az általa mediálisnak tartott csoporttól egészen az intranszitiv kihatónak nevezett igéig terjedő tartomány. (Ez a példák hasonló morfológiai felépítettségéből is jól látszik.)

E. Abaffy Erzsébet vizsgálatai jóval közelebb hoznak bennünket a mediális problematikájának megértéséhez. Négy típusba sorolja a magyar mediális igéket, és a mediális több olyan lényeges tulajdonságára világít rá, ami egybevág Suzanne Kemmer a világ nyelveinek mediális jelenségeit összegző könyvének (1993) a megál-

lapításával. E. Abaffy első csoportját az **aktív cselekvő igékből transzformálható igék** képezik, amelyeknek leggyakoribb képzője az *-ódik/-ődik*. (Ezek a mediálisnak az univerzális intranzitívizáló tulajdonságát reprezentálják. Ld. Kemmer 1993: 210–222.) A szerző ezt a típust párhuzamba állítja a magyar passzív igékkel és kimutatja, hogy míg az aktív cselekvő mondatban és a passzív igés mondatban az AGENS kitehető, a mediálisban nem (ennek oka, hogy mediális szituációban az AGENS nem különül el a PATIENStől, ezért a cselekvésnek a résztvevőkre vonatkoztatott kifejtettségi foka alacsony):

Péter eladta a házat. – aktív cselekvő

A ház eladatott Péter által. – passzív

A ház eladódott. – mediális

A második csoportba a **kauzatív igékkel opozícióban álló mediálisok** tartoznak. Ezek mindig változást, egyik állapotból a másikba való jutást érzékeltetnek: *fárad; okul; rosszabbodik; megoldódik*.

Szintén a kauzatív igékkel állnak kapcsolatban, de már nem állapotba jutást, hanem **bekövetkezett állapotot** írnak le a második és a harmadik csoport közötti, átmeneti kategóriát képező igék. Ilyen igével rendelkezik a *Péter betegeskedik (a sok munkától)* mondat. (Ez olyan állapotot fejez ki, amely a Pétert megbetegítette a sok munka mondatban leírt ok következményeként, a kauzatív mondat alanyának a hatására állt be.) A harmadik csoport igéi a passzívtól jelentésük alapján még távolabb helyezkednek el; nem rendelhető melléjük sem tisztán tranzitív, sem kauzatív igét tartalmazó mondat, amelyből le lehetne vezetni őket. (*A fiú felserdül.*) E. Abaffy Erzsébet ennek a csoportnak sajátos elemeiként tartja számon az automatikus érzékelést kifejező, tranzitív igékkel szembeállítható igéket, amelyek utalhatnak tranzitív igéi alany cselekvésének a következményére (*A hegy látszik*), valamint tárgyatlan igeként állapotr, tulajdonságra is (*Péter hall = nem süket*).

E. Abaffy Erzsébet negyedik mediális csoportja a **cselekvő igékkel kapcsolatot tartó** igéké. Itt szerinte ugyanazok az alakok fejezhetik ki az aktív cselekvést és a mediális jelentést (*marad; köhög*), attól függően, hogy a cselekvés a cselekvő szándékkal vagy anélkül megy végbe. (Ha a cselekvés szándéktalan, mediális ige van a mondatban:

a) *A gyerek álmában legurult az ágyról.* – mediális

b) *A gyerek azzal szórakozott, hogy felszaladt a lejtő tetejére és legurult a dombról.* – aktív cselekvő)

E csoportosítás alapján jól látható, hogy a magyarban a mediálisnak kötelező képzője vagy ragozása nincsen, bár vannak képzők, amelyek igen gyakori velejáráói.

Ezek a következők: *-ódik/ödik; -odik/ödik; -odik/edik; -ul/ül*. Nemcsak képzőkkel, hanem igeragokkal is alkothatunk mediálist a magyarban, mégpedig az *ikes* ragozás segítségével: *zeneszót hallok – zeneszó hallik*. A medialisitást az ige gyakran a szövegkörnyezettel együtt adja, vagy már lexikálisan is (pl. *él, hal*) – hasonlóan a képzős és ragos alakokhoz – „a cselekvésnek a mástól való kiindulása helyett inkább a magától való kiindulása érződik, anélkül, hogy valódi visszaható igéről beszéljünk” (Károly 1967: 195). (Kemmer-nél (1993: 243) ez a tulajdonság mint alacsony kifejtettségű fok – „low degree of elaboration of events” – jelenik meg.)

Károly Sándor és E. Abaffy Erzsébet vizsgálataikkal meggyőzően igazolták a mediális meglétét a finnugor nyelvek egyikében. A magyar igenemek újabb osztályozásai (Forgács 1991; H. Tóth 1996) szintén foglalkoznak a mediállissal, ám Károly Sándort követve igen szűken (medio-passzívként) értelmezik. Szemantikailag természetesen megengedhető a magyar igenemek ilyen típusú felosztása, de véleményem szerint nem hagyhatjuk figyelmen kívül sem a modern tipológiai kutatások eredményeit¹ (Kemmer 1993), sem azt a tényt, hogy a magyar mediálisok legegységesebb morfológiai jelölője, az *ikes* ragozás a Károly-féle rendszernek a mediállistól egészen az aktív kiható csoportjáig jelen van.

A balti finn nyelvekben Lauri Posti (1961, 1980) végzett hasonló – morfológiai és jelentéstani – vizsgálatokat, aki déli észti adatok alapján ún. *mediopasszív* alapokra vezeti vissza a passzív és a reflexív kategóriákat. Tanulmányaiban a déli észti igeragozásból kiindulva olyan alakokat mutat ki, amelyek alapján egy balti finn Sg3. és Pl3. személyű mediális szuffixum rekonstruálható. Posti emellett a balti finn nyelvekben több olyan *reflexív* képzőt is megad, amelyeknek véleményem szerint mediális szerepet is tulajdoníthatunk. Ezek a morfémák a mai balti finn nyelvekben már csak nyelvtörténeti elemzéssel, és csak egyes igealakokban mutathatók ki, de mivel Posti magyarázataival egyetértek, adatait a későbbiekben példaként fogom felhasználni – azzal a már említett fenntartással, hogy az általa reflexívnek tartott igék egy részét a mediálisok közé sorolom.

Lauri Posti írásai igazolják a mediális létét a balti finn nyelvekben – olyan kategóriaként, amely szorosan a reflexívhez kapcsolódik mind szemantikailag, mind eredet és morfológia szerint.

Mikola Tibor az uráli nyelvcsalád másik ágában, a szamojédban, ezen belül az északi szamojédban mutatta ki a mediális létét (Mikola 1984). A nyenyecben, enyecben és a nganaszanban a mediálist a reflexívvel azonos konjugáció fejezi ki, amelynek Mikola szerint három funkciója különíthető el:

¹A Suzanne Kemmer által vizsgált nyelvekben a mediálist jelző morféma használati köre a legtöbb esetben megegyezik a magyar *ikes* ragozásával.

a) a reflexív

nyenyec *māsa* 'wäscht' *māsi*" 'wäscht sich'
 ngan. *mata*"a 'schneidet' *mata*"i 'schneidet sich'

b) az inchoatív

nyenyec *ji'edm* 'ich lebe' *ji'ejuw*" 'ich werde lebendig'
 nyenyec *lamba* 'fliegt' *lambamj*" 'fliegt auf'

c) és a mediális

nyenyec *wāñeptej*" 'lächelt'
 nyenyec *maji*" 'erfreut sich'
 ngan. *tamtüdü*"inā 'ich klettere'

Az északi szamojéd nyelvekben a reflexív paradigma valóban egybeesik a mediálissal, nem tartom azonban szükségesnek az inchoatív funkció elkülönítését, mivel ezek az igék mediálisnak tekinthetők annak alapján, hogy (akaratlagos vagy szándék nélküli) állapotváltozást fejeznek ki. (Mediálisnak tartom továbbá a *māsi*" igét is, amely saját testtel kapcsolatos cselekvést fejez ki; az ilyen igéket pedig – mint a későbbiekben még látni fogjuk – a mediális igék egyik alaptípusaként tartjuk számon.)

Az eddigi vizsgálatok szerint tehát az uráli nyelvek közül négyben, az észtkben, a magyarban, a nyenyecben és a nganaszban morfológiailag kimutatható a mediális léte. Posti adatainak újraértékelése, valamint saját vizsgálataim alapján elmondható, hogy a déli észtk mellett a többi balti finn nyelv; a nyenyec és a nganasz mellett pedig az enyec is ismeri a mediálist. Az újabb ilyen irányú nyelvtipológiai kutatások alapján feltételezhető, hogy a többi uráli nyelvben is megvannak a mediális kifejezési módjai, bár lehetséges, hogy morfológiailag nem kimutathatók, vagy nem alkotnak olyan áttekinthető rendszert, mint pl. az enyecben. A továbbiakban a mediálisról mint általános nyelvi jelenségről szeretnék beszélni, típusait bemutatni, és ahol lehetséges, uráli nyelvekből származó példákkal szemléltetni. Az áttekintésben elsősorban Suzanne Kemmer *The middle voice* c. munkájára hagyatkozom, amely a mediálissal kapcsolatos eddigi elméleteket foglalja össze, értékeli, és kísérel meg általános érvényű megállapításokat tenni.

A mediálist a modern nyelvészet elsősorban szemantikai kategóriának tekinti (Kemmer 1993), amely az igék passzivitás → aktivitás (és ennek megfelelően az intranzitivitás → tranzitivitás) skáláján a passzív/intranzitív pólushoz közelebb foglal helyet. Ez az elhelyezés előrevetíti a mediális két ismervét, amelyek a fogalom meghatározásához elengedhetetlenek.

Az első az intranzitív igékhez köti az ide tartozó igéket. Mediális szituáció akkor jön létre, ha a cselekvésben/történésben egyetlen résztvevő szerepel, amely a

cselekvés előidézője és következményeinek elszenvetője egy személyben (vagyis AGENS-típusú és PATIENS-típusú tematikus szerepeket tölt be ugyanabban a szituációban). Ez alól kivétel a *természetből fakadóan kölcsönösséget kifejező mediális*, ahol több résztvevő szerepel, viszont a résztvevők mindegyike AGENS- és PATIENS-jellegű szerepeket tölthet be ugyanabban az időben. (A mediális típusaival a későbbiekben részletesen foglalkozni fogok.) A mediális másik általános tulajdonsága a cselekvések/történetek körülményeinek alacsony kifejtettségi foka, amely egyenes következménye az AGENS és a PATIENS összemosisának.

Mivel a mediális elsősorban szemantikai kategória, amely nem minden nyelvben rendelkezik morfológiailag egyértelműen a medialitásra utaló jelöléssel, számos nyelvben a mediális igék egyszerű intranszitiv igeként jelennek meg, és csak jelentésük alapján lehet eldönteni, melyik igenembe tartoznak (ilyen többek között az angol) (a). A nyelvek egy másik csoportjánál – mint például a német vagy az enyec – a reflexívvel megegyező jelölést kapnak a mediálisok (b). A harmadik csoport nyelveiben a mediális önálló megjelöléssel rendelkezik, tehát alakilag nem visszaható, de jelentését tekintve igen közel áll hozzá. Ebben a típusban két további alosztály különíthető el aszerint, hogy a kérdéses jel történetileg rokonságban áll-e a reflexívvel (c1), vagy nem (c2). Az első változattal többek között az oroszban, a másodikkal a magyarban találkozhatunk. (A (c1–2) esetekben a mediális jele formáját tekintve általában igei affixum, tehát kötöttebb, „gyengébb”, mint a reflexív kifejezésére szolgáló, legtöbbször önálló szóként (névmásként) jelentkező „erős” jelzés.)

(a) *Albert shaves*. ‘Albert borotválkozik.’ – mediális

(b) *Albert rasiert sich*. ‘Albert borotválkozik.’ – mediális

Albert sieht sich im Spiegel. ‘Albert nézi magát a tükörben.’ – reflexív

(c1) *On utomilsja*. ‘He grew weary. (‘Kifáradt.’)’ – mediális

On utomil sebja. ‘He exhausted himself (‘Kimerítette magát.’)’ – reflexív
(Kemmer 1993. 27.)

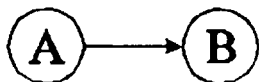
(c2) *Ákos borotválkozik*. – mediális

Ákos borotválja magát. – reflexív

A morfológiai jelölésekből és az igék jelentéséből is jól látszik, hogy a mediális – legalábbis egy jellemző típusa – igen közel áll a visszaható igékhez. Mindegyik a cselekvésnek a cselekvőre irányulását fejezi ki, de mégis más módon. A különbség a két szituáció felvázolásával és értelmezésével szemléltethető legjobban. Elsőként a direkt reflexív jelenséget, valamint a vele rokon mediális típusokat, a *saját testtel kapcsola-*

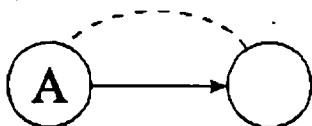
tos cselekvések mediálisát, a **pozícióváltoztatás** mediálisát, és a **testhelyzet-változást** kifejező mediálisat mutatom be.²

A következő szituációt tekintjük prototipikusan tranzitívnak:

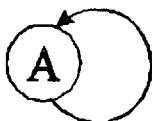
ahol **A** AGENS, vagy azzal egyenértékű, **B** pedig PATIENS, vagy ahhoz hasonló tematikus szerepet betöltő résztvevő a cselekvésben.

A reflexív szituáció argumentumai számát tekintve megegyezik a tranzitívval; a különbség annyi, hogy míg a tranzitívnál **A** és **B** különböző individuumok, a reflexív-nél egybeesnek (Faltz 1985: 3):

A reflexív jelölt kategória a világ nyelveiben – legalább harmadik személyben mindenhol jelöléssel rendelkezik –, ez lehet nominális, névmásból képzett, vagy igei affixum. Az eddig vizsgált uráli nyelvekben az igei affixumot (észt és szamojéd), és a névmási alapú jelölést (magyar) találjuk meg.

A mediális ezzel szemben – mint már említettem – nem két, hanem egyrésztvevős cselekvésekben fordul elő: az AGENS nem különül el a PATIENStől.³

Nyelvi példákkal szemléltetve:

Fésülöm Aladárt. – tranzitív

Fésülöm magam (az új fésűvel). – reflexív

Fésülködöm. – mediális

A reflexívhez jelentése szerint legközelebb a **saját testtel kapcsolatos** mediálisok köre áll, amelyek mindig testtel vagy testen végzett cselekvéseket fejeznek ki. Ilyenek a fürdést/mosakodást, öltözködést stb. kifejező igék:

²Kemmer (1993) eredeti terminusai: „grooming and body care”; „changes in body posture”; „nontranslational motion”.

³„The event involves only one participant, wich stands in an Initiator/Endpoint relation to itself” (Kemmer 1993: 52).

- magyar *borotválkozik*
 vepsze *pezęę* 'to wash oneself ('mosakszik')+VxSg3' (Posti 1980: 111)
 karjalai *peziäksi* 'to wash oneself ('mosakszik')+VxSg3' (Tunkelo 1924: 353)

Egyes mediálist nem jelölő nyelvekben – mint az angolban – ezek az igék egyszerű intranszitivként jelentkeznek. (*to wash* 'mosakszik; mos')

A pozícióváltást kifejező mediális ugyancsak testen végzett/testtel történő jelenség, viszont az előbbi csoporttal ellentétben egyértelműen mozgásra utal (a test helyének megváltoztatása nélkül):

- magyar *megfordul*
 enyec *jaredo'* B 'meghajol; lehajol; ledől+VxSg3'⁴
 vepsze *ištę* 'to sit down ('leül')+VxSg2 imperat.' (Posti 1980: 117)
 inkeri (heva dialekt.) *kummartajais* 'to bow ('lehajol')+VxSg3'
 (Posti 1980: 116)
 déli észti *kändles* 'to turn ('megfordul')+VxSg3' (Posti 1980: 113)

– vagyis ez az egyhelyben maradt testtel, „lépés nélkül” végezhető mozgásokat kifejező igék csoportja.

A **testhelyzet-változás** az előző pontban bemutatott igéknél jelentősebb testmozgásról ad számot:

- magyar *leheveredik*
 enyec *molitę* B 'lefekszik; lepihen+VxSg3'
 vót *eittän* 'to throw oneself down ('leheveredik')+VxSg1' (Posti 1980: 119)
 finn (észak savói) *heitäte* 'to throw oneself down ('leheveredik')+VxSg2 imperat.' (Posti 1980: 120)
 inkeri *istujaa* 'to sit down ('leül')+VxSg3' (Posti 1980: 116)

Látható, hogy a test tényleges elmozdítása, a járás vagy futás nem tartozik ide. Ezt a gondolati vonulatot követve viszont könnyen érthetővé válik az a jelenség, hogy egyes nyelvekben az előbb említett 'fut/lép' jelentésű igék is mediálisként ragozódnak. Többek között az északi szamojédban is meglehetősen általános jelenségnek számít, de a magyartól sem teljesen idegen:

⁴Az enyec adatoknál – amennyiben az infinitívust nem tudom megadni – mindig jelzem az ige számát és személyét, valamint a nyelvjárást, amelyből az adat származik. (Ch = chantaika; B = baicha; K = karasino) Az adatok fellelési helye: Mikola 1995.

magyar	<i>mászik</i> <i>csúszik</i>
enyec	<i>todde'edo'</i> B 'fut+VxSg3' <i>neb'ilub'iδ</i> B 'szaladgál; futkározik; járkál+VxPl3' <i>íís</i> 'elrepül'

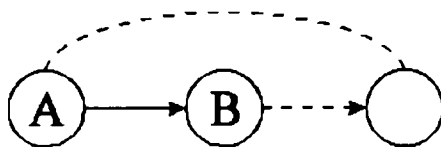
Lényeges, hogy a csoport igéi rendszerint olyan cselekvések verbalizációi, amelyeket emberek, esetleg állatok végeznek saját testükkel, minden esetben akaratlagosan.

Az indirekt reflexív szituációhoz kapcsolható jelentésanilag az **indirekt**, valamint a **logoforikus mediális**. Az indirekt reflexív a direkt típustól annyiban különbözik, hogy a cselekvésben nem kettő, hanem három (vagy annál több) résztvevő szerepel. (AGENS, PATIENS, és RECIPIENS/KEDVEZMÉNYEZETT). Az indirektségből fakadóan ezekben a szituációkban a nyelvek többségénél esetjelöléseket, ill. adpozíciókat találunk (leggyakrabban a dativus szerepel vonzatként). A prototipikus háromrésztvevős cselekvés a következőképpen modellálható:

János odaadta a tollat Lacinak.

Az indirekt reflexív ugyanerre a mintára épül: a különbség abban áll, hogy a reflexivitásból adódóan *A* egybeesik *C*-vel, tehát az AGENS önmaga számára végez cselekvést:

János házat épít magának.

Az **indirekt mediális** – amennyiben önálló jelölője nincsen –, meglehetősen nehéz az indirekt reflexívtól megkülönböztetni – a kifejtetlenség és a résztvevők el nem különítése mellett a különbségtétel egyik fő (és véleményem szerint talán túlságosan is szubjektív) kritériuma az lehet, hogy a cselekvő a mediálisnál egyértelműen a maga részére cselekszik, a reflexívénél pedig ezt külön jelölni kell. A két típust magyar példán keresztül mutatom be:

János házat épít magának. – reflexív

János építkezik. – mediális

János házat épül. (nyelvjárásiás – vö. B. Lőrinczy–Hosszú szerk. 1988)

– mediális

A karjalaiban is találunk ilyen típusú igét:

pürgiäksi 'to ask lodging for the night ('szállást kér')+VxSg3'
(Posti 1980. 115.)

Az indirekt reflexívhez kapcsolódik a logoforikus reflexív és ezen keresztül a **logoforikus mediális**. Mivel ennek a típusnak a kimutatásához elengedhetetlenek a szintaktikai vizsgálatok, megfelelő uráli adatok hiányában a mediálisnak ezt a fajtáját csak vázlatosan mutatom be. (A magyarban logoforikus reflexív létrehozható, mediálisra viszont nem találtam adatot.) A logoforikus kifejezésekben a beszélő referál valamilyen látott, hallott, érzékelt stb. dologról, tehát ezekben a konstrukciókban mindig két történés épül be egymás mellé. Létrejöttéhez szükséges egy ún. referáló ige,⁵ mint pl. a *lát; hall; gondol; érez* stb. Egyszerű logoforikus jelenséget figyelhetünk meg a következő mondatban:

János látta, hogy Jolán olvas.
vagy: *János olvasni látta Jolánt.*

Itt *János* MENTÁLIS FORRÁSként, *Jolán* pedig valóságos AGENSként szerepel. Ha a cselekvésben a MF az AGENSsel azonos, reflexív szituáció jön létre:

János sokszor ostobának érzi magát.

A példamondatból látható, hogy a magyar a nyelveknek abba a csoportjába tartozik, amelyek reflexívvel és mondatrövidítő szerkezettel képesek kifejezni a logoforikus reflexívet. A nyelvek más csoportjai erre a célra vagy logoforikus szerepű névmásokat, vagy különböző logoforikus konstrukciókat alkalmaznak. (Ezeket most bővebben nem fejtem ki; l. pl. Faltz 1985: 251.)

A logoforikus mediális akkor jöhet létre, ha a reflexívnél kevésbé különíthető el egymástól a mondatban ábrázolt két esemény cselekvője.⁶ (Ez a jelenség többek között az izlandiban figyelhető meg:

þú sagð lísk vera goðlr læknir. 'You said that you were a good doctor.'
('Jó doktornak mondtad magad.')

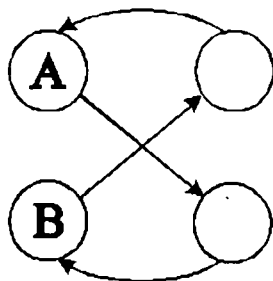
A mediális és a reflexív kapcsolatának a felvázolása után a mediális és a kölcsönös cselekvések közti összefüggést mutatom be. Ehhez szükségesnek tartom a köl-

⁵ „reportive verb” Kemmer 1993: 82.

⁶ „The middle type involves a greater conceptual fusion between initiating and affected aspects of an entity than corresponding reflexive types.” Kemmer 1993: 94.

csönös és természetből fakadóan kölcsönös cselekvések,⁷ valamint az utóbbi és a mediális összekapcsolódásának a megvilágítását.

A kölcsönös cselekvéseket és a természetből fakadóan kölcsönös cselekvéseket ugyanúgy oppozícióba lehet állítani egymással, mint az eddig megismert reflexív- és mediálistípusokat. A prototipikus kölcsönös szituáció a következőképpen modellálható:

– ahol *A* és *B* egyaránt AGENS és PATIENS is ugyanabban a cselekvésben. A kölcsönösségnek morfológiai jelölője is van:

Aladár és Mónika nézik egymást.

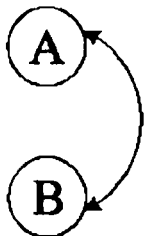
Lichtenberk (1985) három reciprok-alaptípust különböztet meg: a *reflexívet*, a *kollektívet*, és a *láncot alkotót*. A nyelvekben igen gyakori jelenség, hogy a kölcsönös és a reflexív igék ugyanazt a jelölést kapják, hiszen a két szituáció között megvan az a hasonlóság, hogy a résztvevők mindkét esetben kiinduló- és végpontjai is egyben a cselekvésnek. (A reflexív altípusban mindig két résztvevő szerepel.)

A kollektív típus a reflexív változatának is tekinthető; a különbség köztük annyi, hogy itt nem pontosan kettő, hanem kettő vagy annál több résztvevővel kell számolnunk, akik ugyanabban az időben ugyanazt a tematikus szerepet töltik be a mondatban. A láncot alkotó típusnál a cselekvés nem egyszerre zajlik le, hanem egymást követve, de egységenként ugyanúgy ismétlődve. (*A keskeny hidon János, Béla, Ági, és a kutya követték egymást.*)

A természetből fakadóan kölcsönös cselekvések olyan szituációk, amelyeknél a kölcsönösség elkerülhetetlen; az igék jelentéséből következően kötelező a kölcsönösség, a partner jelenléte (pl. *találkozik; csókolózik*). Ezeknek az igéknek a jelentése kölcsönös, de a jelölése – mint a magyar példából is látszik – nem a prototipikusan kölcsönös szituációéval azonos, hanem annál rövidebb, morfológiailag kötöttebb, és nemcsak a magyarban, hanem számos más nyelvben a mediális jelölésével esik egybe

⁷ „reciprocal situation types” és „naturally reciprocal events” Kemmer 1993: 95.

(l. Kemmer 1993: 103–104.)⁸ Ami a természetből fakadóan kölcsönös cselekvéseket a morfológián kívül a mediálishoz kapcsolja, az a cselekvés résztvevőinek az el nem különíthetősége:

Általában a következő jelentéskörökbe tartozó igék sorolhatók ebbe a csoportba: versengés, gyengédség, társadalmi kapcsolatok, szándék nélküli fizikai kontaktus, valamihez tartozás, csere/osztozkodás, egyetértés/egyet nem értés stb.

magyar *verekedik; szeretkezik; találkozik; ütközik; csatlakozik; kereskedik*
stb.

enyec *d'atēj3' K 'találkozik vkivel+VxSg3'*

déli észti *taples 'to fight ('verekszik')+VxSg3'* (Posti 1980: 113)

A mediálisnak az eddig bemutatott típusai – mint láttuk – az alapsémájukat tekintve összekapcsolódtak olyan két (vagy több) résztvevős cselekvésekkel, amelyeknek speciális esetei a reflexív, illetve a kölcsönös szituációk voltak. (Ezeknek és a mediálisnak a különbsége a résztvevők számában, valamint a cselekvés és a cselekvő kapcsolatának alacsony kifejtettségi fokában rejlett.) Az alábbiakban következő mediálisfajták Suzanne Kemmer nézete szerint a fentiekhez hasonló prototipikus szituációkkal nem hozhatók összefüggésbe, az én véleményem alapján viszont – legalábbis egyes esetekben – igen. Ilyen például a **mentális mediális**.

A mentális mediális igéi alapvetően két csoportra oszlanak: *egyszerű*, valamint *komplex* jelenségekre. (Az *egyszerű* típus mindig egyetlen cselekvést/történetet fejez ki, a másik viszont – a logoforikushoz hasonlóan – egynél többet, így a cselekvő és a mondatban leírt jelenség viszonyáról is hírt kaphatunk. Pl.: *Általában gyanakszom a sunyi emberekre.* – egyszerű; *Arra gyanakszom, hogy Aladár vitte el a könyvemet.* – komplex)

Véleményem szerint a tranzitív mentális igék szerkezetüket és mondatba való beilleszkedésüket tekintve mindössze annyiban különböznek egyéb tranzitív igéktől,

⁸ A természetből fakadóan kölcsönös cselekvések esetében legtöbbször természetesen alkalmazható az „erősebb” jelölés is, az viszont már jelentésbeli eltérést eredményez – ez lehet emfázis –, vagy annál lényegesebb különbség is:

Sie haben sich gesehen. 'Találkoztak.'

Sie haben einander gesehen. 'Látták egymást.'

hogy a cselekvés kiindulópontjának speciálisan az emberi lélek/tudat számít, amely legtöbbször az EXPERIENS szerepét tölti be. Így ugyanazok a jelentéskülönbségek mutathatók ki a már ismert *egyszerű tranzitív* → *reflexív* → *mediális* – sor felvázolásával, mint a direkt reflexívvel szoros rokonságban álló mediálisoknál:

Sajnálom Jóskát. – ált. mentális jelenség

Sajnálom magamat. – reflexív

Sajnálkozom. – mediális

A mentális jelenségeket három fő csoportba sorolhatjuk. Ezek a kogníció, az érzelmet kifejező típus, valamint az érzékelés. A világ nyelveiben mindhárom változatnak megvan a mediális megfelelője, és ezzel egybevágóan az általam vizsgált uráli nyelvekben is találunk ilyen adatokat. Az **érzelmi mediálisok** jellemzője – a mediális általános ismérvei mellett – az akaratlagosság viszonylag alacsony foka:

magyar *bánkódik*

megőrül

unatkozik

enyec *feirebo'* B 'szégyenkezik+VxSg1'

ŕiebo' 'fél+VxSg1'

d'araj (B *jaredo'* VxSg3) 'sír',

déli észti *habendelés* 'hápeää ('szégyenkezik')+VxSg3' (Posti 1961: 357)

Az érzelmi mediálissal szoros rokonságot mutatnak az emotív beszédaktust (és ennek nyomán az egyéb, de emotívan kissé mégis színezett beszédaktust) kifejező igék, de ezek meglehetősen ritkának számítanak. A rendelkezésemre álló uráli nyelvek közül egyedül a magyarban találtam ide tartozó adatokat (emotív beszédaktus: *síránkozik*, *panaszkozik*; emotív színezetű beszédaktus: *dicsekszik*)

A **kognitív mediális** mindig megismeréssel, tudati folyamattal áll kapcsolatban:

magyar *gondolkodik*

enyec *sorogadšu* Ch 'alaposan megszemlél+VxSg3'

fuddorei B 'gondol;hisz+VxSg3'

tid'šob'i do' Ch 'megvizsgál, tanulmányoz+múltVxSg3'

karjalai (tikvini dialekt.) *ei maltuačeta* 'to understand ('megért')+VxPI3+neg.' (Posti 1980: 124)

Az **érzékelés** igéi, amelyek mediális-reflexív jelölést kapnak, a következők:

magyar *hallatszik*
 enyec *t'iheddibo* 'szagol+VxSg1'

Mivel a komplex mentális mediális vizsgálatához – ugyanúgy, mint a logoforikuséhoz – az egyszerű lexikai módszer nem megfelelő, uráli adatok hiányában ennek a típusnak a további bemutatásától eltekintek.

A világ nyelveiben gyakori jelenség, hogy mediális jelölést kap az ige abban az esetben, ha a mondat valamilyen változásról ad hírt, és AGENS nem szerepel benne. Ezek a **spontán változások**⁹ legtöbbször biológiai lényekre vonatkoznak, és olyan szándéktalan, de mégsem egészen passzív „cselekvéseket” sorolhatunk ide, mint a kiszáradást, megfagyást, fejlődést/növést stb. kifejező igéket:

magyar *növekszik*
okosodik
 enyec *ókami'e* 'megsokasodik; sokká válik+VxSg3'
ņetaš B 'kipiheni magát'
kasuš K 'kiszárad; megszárad'
 déli észti *kazvaš* 'to grow ('nő')+VxSg3' (Posti 1980: 113.)

karjalai (tikvini dialekt.) *luadičemma* 'to change+VxSg1' (Posti 1980: 124.)

Az akaratlagosság teljes hiánya figyelhető meg a **passzív mediális**nál. Ezekben az esetekben az az érdekes szituáció jön létre, hogy mivel a medialitásnak velejárója a cselekvés/történés résztvevőinek az el nem különíthetősége, a passzivitásnak pedig a cselekvő meg nem nevezése (legalábbis direkt formában) – a passzív típusnál a többi mediálishoz képest a kifejtetlenség sokkal erősebb fokon jelentkezik (*kiderül, megoldódik*). Erre a típusra eddig sem az északi szamojédban, sem a balti finnben nem találtam példákat.

A mediális típusok áttekintése után elmondhatjuk, hogy az uráli nyelvcsaládnak az ugor, a balti és a szamojéd ágán is meglehetősen nagy számban találunk mediális igéket. A balti finnben a mediálisnak önálló jelölése a mai nyelvekben nincsen, de nyelvtörténetileg kimutatható, hogy a reflexívvel azonos affixummal rendelkezett. Az északi szamojéd nyelvekben morfológiailag szintén a reflexívvel áll igen szoros rokonságban (azonos paradigmával fejezhetők ki). Ettől a típustól eltér a magyar, ahol csak jelentésüket tekintve hozhatók összefüggésbe a mediális és a visszaható igék, morfológiájuk szerint nem. Feltétlenül hasznosnak tartanám a továbbiakban a mediálisnak mint ige nemnek a vizsgálatát a többi uráli nyelvben is.

⁹ „spontaneous events” Kemmer 1993.

IRODALOM

- E. Abaffy Erzsébet 1978: A mediális igékről, *Magyar Nyelv* 74, 280–293.
- Faltz, Leonard 1985: *Reflexivization: A study in universal syntax*, New York, Garland.
- Forgács Tamás 1991: Satzmuster und Genus verbi im Ungarischen, *Finnisch-Ugrische Forschungen* 50, 125–146.
- H. Tóth Tibor 1996: A magyar igenemek kérdéséhez, *Magyar Nyelv* 92, 269–286, 415–439.
- Károly Sándor 1967: A magyar intranszitiv és tranzitiv igeképzők (Egy nyelvi részrendszer strukturális-funkcionalista és történeti vizsgálata), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 5, 189–218.
- Kemmer, Suzanne 1993: *The middle voice*, Amsterdam–Philadelphia, Benjamins.
- B. Lőrinczy Éva–Hosszú Ferenc szerk. 1988: *Új magyar tájszótár* 2, Budapest, Akadémiai.
- Mikola Tibor 1984: Mediale Konjugation in den uralischen Sprachen, *Nyelvtudományi Közlemények* 86, 398–403.
- Mikola Tibor 1995: *Morphologisches Wörterbuch des Enzischen = Studia Uralo-Altaica* 36, Szeged, JATE.
- Posti, Lauri 1961: Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä, *Virittäjä*, 351–365.
- Posti, Lauri 1980: The origin and development of the reflexive conjugation in the Finnic languages, *Congressus Quintus Internationalis Fennougristarum Pars I*, 111–144.
- Tunkelo, E. A. 1924: Eräistä suomen, karjala-aunuksen ja vepsän reflexiivitunnuksista, *Mémoires de la Société Fenno-Ougrienne* 52, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 353–386.

MIDDLE VOICE IN THE URALIC LANGUAGES

ERIKA KÖRTVÉLY

The author investigates the middle voice in different branches of the Uralic language family: the Baltic-Finnic languages, Hungarian and Enets. The method she follows is not only semantic, but morphological as well. Thus, in contrast with the Balto-Finnic, Hungarian and Samoyed linguistic tradition, she considers not only the so called medio-passive category, but also a number of active verbs as middle. She introduces the following categories to Uralic linguistics (according to S. Kemmer): body action middle, indirect middle, the middle of naturally reciprocal events, mental middle, and tries to class the verbs of the above-mentioned languages to them. The author's findings coincide with the results of recent typological research to a great extent and provide justification for the broader interpretation of the middle voice.